

IDŐSÖDÉS

BOROS JULIANNA – GÁL RÓBERT IVÁN

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

» Az elmúlt két és fél évtizedben Magyarország népessége, demográfiai mutatóit illetően számottevően idősödött. Nőtt a medián életkor és a 65 évesek és idősebbek aránya a népességben.

» Más megközelítésben ugyanakkor nem növekedett az idősnek tekintett népesség aránya, mivel az aktív életszakasz és az időskor határa magasabb életkorra tolódott: emelkedett például a munkaerőpiac elhagyásának átlagos életkora (másként: az effektív nyugdíjkorhatár vagy kilépési életkor).

» Az effektív nyugdíjkorhatár emelkedésének következménye, hogy az átlagos kilépési életkorban hátralévő várható élettartam nem nőtt, hanem kifejezetten csökkent.

» Az effektív nyugdíjkorhatár emelkedése az oka annak is, hogy a mindenkori effektív korhatárnál idősebbek aránya gyakorlatilag változatlan maradt.

» Az effektív korhatár azért emelkedhetett, mert a nyugdíjkorhatár közelébe érők iskolai végzettség szerinti összetétele jelentősen megváltozott: a mai 55-64 évesek számottevően hosszabb időt töltöttek iskolában évtizedekkel korábban, amikor még gyerekek és fiatalok

voltak, mint azok, akik negyedszázada voltak 55-64 évesek. Így azok, akik a korhatár közelébe értek, iskolázottabbak voltak (jobb egészségi állapotban voltak és könnyebben alkalmazkodtak a munkaerőpiaci kihívásokhoz).

» Az oktatási expanzió nem állt le: 2040 körül az akkori 55-64 évesek egyharmada már diplomás lesz; ez az arány kétszerese a 2011-es népszámláláskor mértnek, így a 90-es évek második felében elindult tercier fordulat miatt a 2040-es évek után nyugdíjba menők átlagosan még tovább lesznek (lennének) foglalkoztathatók.

» Az átlagos kilépési életkor növekedése miatt az idősödés a társadalom egésze vagy az átlagember számára kezelhetőnek látszik, azaz az idősödés a magyar társadalom számára nem elsősorban nyugdíjproblémaként fog jelentkezni (annak ellenére, hogy a kohorszméret-különbségek miatt keletkeznek majd feszültségek). Ugyanakkor az idősödés meglehetősen egyenlőtlen az iskolázottsági szint szerint. Már ma is jelentős különbség mutatkozik az iskolai végzettségtől függően az egészségi állapotnak az életkorral járó romlásában. Tekintve, hogy a ma húszas éveik végén, harmincas éveik elején járók 14%-a még mindig nem jut tovább az általános iskolánál, az idősödés egyenlőtlenségei a jövőben tovább nőhetnek.

A NÉPESSÉG DEMOGRÁFIAI IDŐSÖDÉSE

Ha az embereket életkor szerint sorba állítjuk, a középen álló életkora adja meg a népesség medián életkorát. A medián életkor növekedése egyszerű és jól használható mérőszáma a társadalom idősödésének. Idősorát az **1. ábrán** mutatjuk. 1998-ban a medián életkor 37,3 év volt, 2022-ben pedig már 43,2 év. Ez éves átlagban majdnem egy negyedévnnyi növekedés, ami ahhoz az absztrakt helyzethez képest, hogy egy népesség egy év alatt épp egy évnnyi idősödne, ha nem lenne migráció, és senki sem születne vagy halna meg, nem elhanyagolható tempó.

A medián életkort tekintve, európai összehasonlításban Magyarország éppen csak az EU-átlag alatt szerepel, valamivel (0,7 évvel) azonban idősebb, mint a volt szocialista országokból lett tagállamok (CEE11) mediánjainak átlaga, és globális kontextusban is az idősebb országok közé tartozik (**2. ábra**). Az Unióban csupán három ország medián életkora alacsonyabb negyven évnél, Ciprusé, Írországé és Luxemburgé (38,4, 39,1, illetve 39,7 év). A legidősebb országok Olaszország, Portugália és Bulgária (48,4,

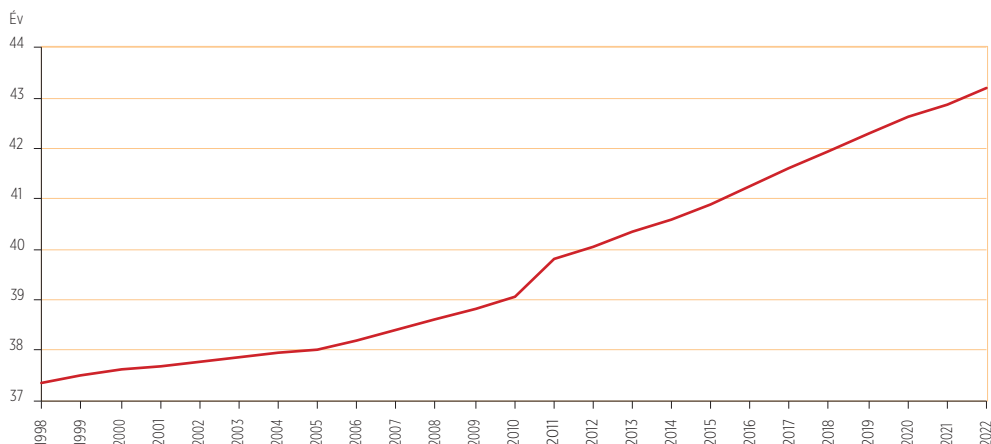
47,0, illetve 46,8 éves medián életkorral). A medián életkorok átlaga 2,3 évvel nőtt az elmúlt tíz évben, és 2023-ra elérte a 44,5 évet. 2013 és 2023 között a kérdéses érték minden EU-tagállamban emelkedett, kivéve Máltát és Svédországot, ahol csökkent (-0,4, illetve -0,1 évvel), valamint Németországot, ahol nem változott.

A magyar társadalom idősödése tehát nem rendkívüli. Részben azért következett be, mert a termékenység már évtizedek óta a reprodukciós szint alatt van, de nem kis mértékben azért is, mert tovább élünk, mint korábban.

Ráadásul a javuló halandóság jelentős része a magasabb életkorokban jelentkezik. **A 3. ábrán** a születéskor, illetve a 65 éves életkorban várható élettartam javulását mutatjuk százalékban, az e tanulmányban használt kiinduló évhez, 1998-hoz képest. Ekkor indult a jogi nyugdíjkorhatár emelése, ebben az évben volt a legmagasabb a nyugdíjrendszer ellátotti létszáma és ekkor volt a legalacsonyabb az átlagos kilépési életkor. Ekkor zárult le végleg a rendszerváltás utáni kimenekülés a nyugdíjrendszerbe.

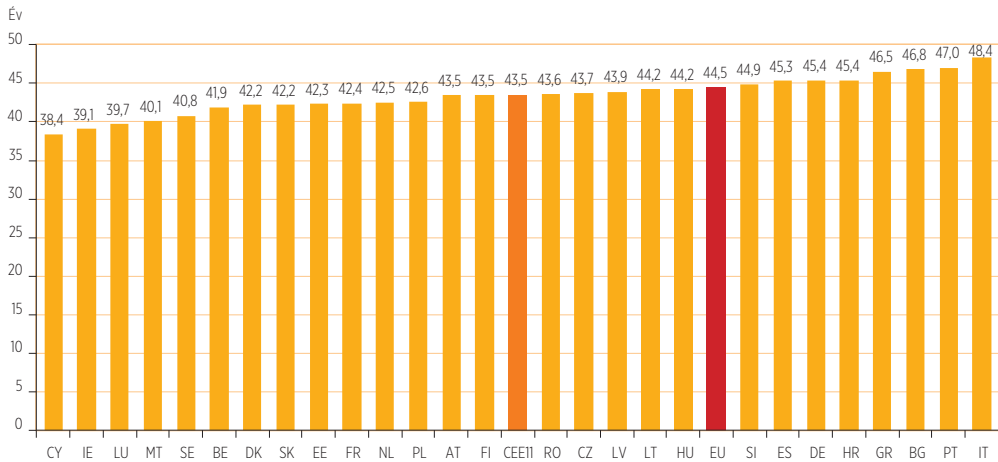
A koronavírus-járvány előtti utolsó évben, 2019-ben a születéskor várható élettartam 76 év volt, 8%-kal hosszabb, mint 1998-ban

1. ábra. Medián életkor Magyarországon, 1998–2022

Forrás: Eurostat demo_pjan tábla, saját számítás.

2. ábra. Medián életkor az EU tagállamaiban, 2023

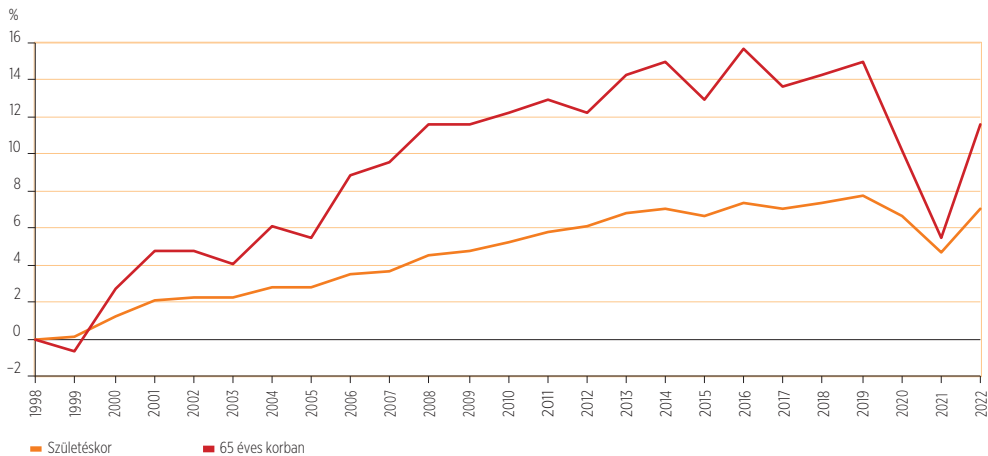
Forrás: Eurostat eq_pop04 tábla.

(71 év). Ugyanebben az időszakban azonban a 65 éves korban várható élettartam még gyorsabban, 15%-kal emelkedett (14,7 évről 16,9 évre) – igaz, utána a covid hatása is erősebb volt ezekben a korosztályokban.

Az alábbiakban mégis amellet érvelünk, hogy bár a magyar társadalom demográfiai megközelítésben idősebb lett az elmúlt ne-

gyedszázadban, és az idősebb korosztályok is tovább élnek, mint régebben, más dimenziókban az idősek tekinthető népesség aránya nem nőtt. Érvünk röviden így foglalható össze: a határvonal, ami elválasztja az aktív korúakat az idősektől, ugyancsak emelkedett, még hozzá annyira, hogy azok aránya, akik e vonal felett vannak, gyakorlatilag változatlan maradt.

3. ábra. A születéskor és a 65 éves korban várható élettartam százalékos változása 1998-hoz képest (1998=100-100)

Forrás: Eurostat demo_mlexpec tábla, saját számítás.

AZ AKTÍV KOR ÉS AZ IDŐSKOR HATÁRÁNAK ELMOZDULÁSA

Mikor kezdődik az időskor?

Amikor a társadalom idősödéséről van szó, e kérdésre a közbeszéd, a szakmai elemzések és gyakran még az akadémiai szakirodalom is egy előre rögzített, minden országra egységesen érvényesnek gondolt, időben nem változó életkort szokott megadni (igaz, a kérdéses életszakaszhatárt nem minden szervezet húzza ugyanoda: az ENSZ definíciója szerint az időskor 60 éves korban kezdődik, az európai statisztikákban viszont 65 éves korban). A gyakran borús jövőképet felfestő cikkek és tanulmányok visszatérően azt vizsgálják, hogy hány 65 éves és idősebb ember él ma, hányan lesznek évtizedek múlva, és ezzel szemben miként fog alakulni az aktív korúnak tekintett korcsoportok, a 20-64 évesek létszáma. Valójában azonban ez az általánosan használt és állandónak tekintett életszakasz határ se nem általános, se nem állandó. Egy életkort, ami idősnek számít az egyik országban, egyáltalán nem biztos, hogy idősnek tekintenek egy másik-

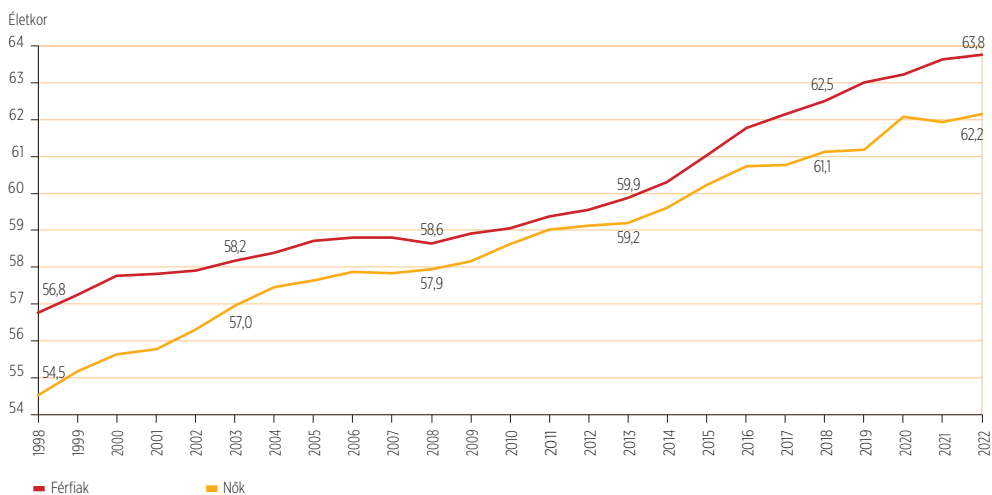
ban. Hasonlóképpen egy vagy két generációval ezelőtt idősnek számíthatott valaki, akit ma már nem neveznénk idősnek. Előre tekintve pedig egy olyan életkorú egyén, aki ma idős, mert egészségi állapotánál fogva, illetve munkaerőpiaci képességeinek elavulása miatt kiszorul a munkaerőpiacról, egy vagy két generáció múlva még bőven versenyképes lehet, mert jobb egészségben fog élni, és olyan tanult képességei lesznek, amelyekkel könnyebben tud majd igazodni a munkaerőpiaci kereslet változó igényeihez.

Az aktív kor és az idős kor határa szóródik – nem egyforma mindenütt; és változik – nem ott húzódik ma, mint régen, és nem ott, ahol a jövőben fog.

Hol húzzuk meg akkor ezt a határvonalat? Hogyan állapítsuk meg, hogy egyik vagy másik országban hány évesek azok, akik még nem idősök, és hány évesek azok, akik már igen?

E határvonal többféleképp is értelmezhető és ezekhez több becslési módszer is társul. E tanulmányban a munkaerőpiac végleges elhagyásának átlagos életkorát tekintjük határvonalnak: azok az évjáratok, amelyek még a munkaerőpiacon vannak, nem idősök, azok viszont, amelyek már kiléptek, igen.

4. ábra. A munkaerőpiac elhagyásának átlagos életkora nemek szerint

Forrás: Az OECD munkaerő és népesség statisztikái, saját számítás.

KIT TEKINTÜNK IDŐSNEK?

Egy 2024-ben megjelent németországi longitudinális tanulmány (Wettstein et al., 2024) azt vizsgálta, hogy hogyan vélekednek az emberek az idősor határáról. 1996-tól kezdődően 25 év alatt összesen 14 056 középkorú és idősebb (1911–1974 között született) felnőttet vontak be a kutatásba, és több (1–8) alkalommal is felkeresték őket, hogy megkérdezzék tőlük, hány éves kortól tartanak valakit idősnek.

A korábban – 1911 és 1935 között – született résztvevők korábbra tették az idősor kezdetét, mint a később születettek. Az 1931-ben születettek 65 éves korukban átlagosan úgy gondolták, hogy az idősor 74 éves korban kezdődik. Az 1944-ben születettek ugyancsak 65 éves korukban egy évvel későbbre, 75 éves korra tették az idősor kezdetét. Bár az 1911-ben születetteket nem tudták 65 éves korukban megkérdezni, mert a kutatás később indult, modellezték az ő válaszaikat is, és a becslések szerint 71 éves kort mondtak volna. Ugyanakkor a kutatók szerint az idősor kezdetének emelkedő trendje nem lineáris, és az sem biztos, hogy a jövőben tovább emelkedik, mivel az utóbbi években lassult a növekvő tendencia.

A kutatók azt is megvizsgálták, miként változik az idősorról alkotott kép az egyéni idősödés függvényében. Azt találták, hogy az életkor előrehaladtával egyre kijeb-

tolódott az öregkor kezdetének megítélése. 64 évesen a résztvevők átlagosan 74,7 évre tették az idősor kezdetét, 74 évesen viszont már 76,8 évre. Átlagosan az idősor kezdetének megítélése a tényleges idősödés minden négy-öt éve után körülbelül egy évvel nőtt.

A kutatás arra is kitért, hogy az egyéni jellemzők hogyan járulnak hozzá az idősor érzékelt kezdetének különbségeihez. Az eredmények szerint a nők átlagosan két évvel későbbre tették az idősor kezdetét, mint a férfiak, és a nemek szerinti különbség növekvő tendenciát mutatott. Azt is megállapították, hogy azok az emberek, akik magányosabbak, rosszabb egészségi állapotban voltak és idősebbnek érezték magukat, átlagosan fiatalabb életkort adtak meg az idősor kezdeteként, mint azok, akik kevésbé voltak magányosak, jobb egészségi állapotban voltak és fiatalabbnak érezték magukat.

Magyarországon az Életünk fordulópontjai longitudinális kutatásban hasonló tendenciák figyelhetők meg: a 24–75 év közötti megkérdezettek 2001-ben az idősor kezdetét 65,3, 2008-ban 66,4, míg 2015-ben már 68,3 évben adták meg. A nem és az iskolai végzettség jelentősen befolyásolta az idősor kezdetének megítélését: a nők és a magasabb iskolai végzettségűek magasabb életkort adtak meg erre a kérdésre, mint a férfiak, illetve a kevésbé iskolázottak.

Az alábbiakban minden naptári évre megbecsüljük, hány évesen hagyják el végleg az emberek a munkaerőpiacot. Ezt az életkort kilépési életkornak és effektív nyugdíjkorhatárnak is fogjuk nevezni a továbbiakban. Becslésére a szakirodalom által statikusnak nevezett eljárást használjuk, amit Latulippe (1996) dolgozott ki a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) megbízásából.

A **4. ábrán** nemek szerint mutatjuk, hogy miként alakult a kilépési életkor. Huszonnégy év alatt a férfiak kilépési életkora hét évvel nőtt, a nőké még ennél is többel, 7,7 évvel, igaz, alacsonyabb szintről is indult. Ez évente átlag 3,5, illetve 3,8 hónapnyi emelkedés, vagyis havonta 8,9, illetve 9,8 nap; naponta pedig 7, illetve 7,7 óra, annyi amennyit egy átlagember alvással tölt. Az elmúlt negyedszázadban az átlagos aktív korú férfi

naponta 24 órát időszedött, de csak 17 órával került közelebb az időskor határához, mert az közben hét óranyit emelkedett. Az átlag aktív korú nő még ennyivel se, mert az ő esetében az időskor határa még gyorsabban mozdult felfelé.

Az idősök arányának stagnálása egy idősödő társadalomban

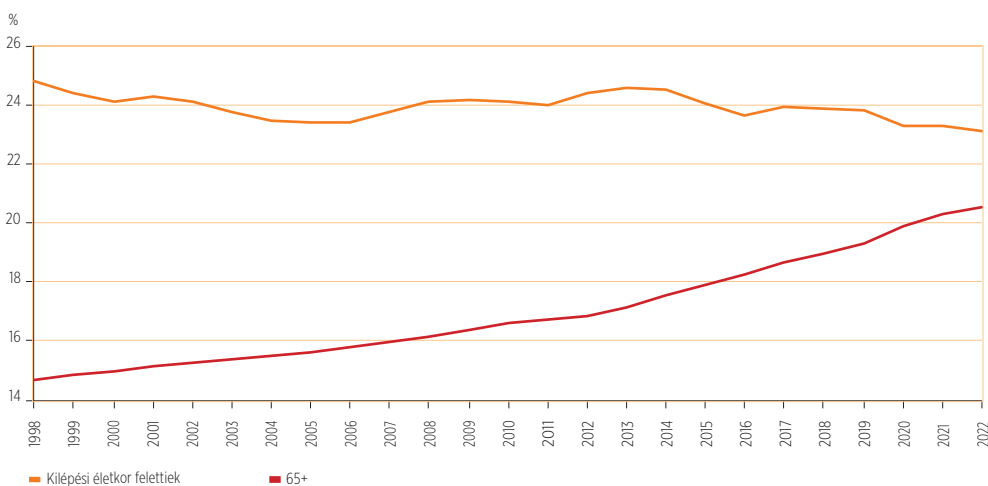
Amennyiben, az eddigiek alapján, számításba tudjuk venni, hogy az aktív kor és időskor közötti határvonal nem statikus, merőben más képet kapunk a társadalom idősödésének folyamatáról, mintha továbbra is ragaszkodnánk az előre rögzített életszakasz-határokhoz. Abban a társadalomban, amelyben az elmúlt negyedszázadban a 65 év felettek aránya évente negyedszázaléknnyit nőtt, 14,7%-ról 20,5%-ra (piros vonallal jelezve az [5. ábrán](#)), a kilépési életkor felettek aránya gyakorlatilag változatlan maradt (narancssárga vonallal az [5. ábrán](#)), és ha egyáltalán, akkor inkább lefelé mozdult el (2022-ben 23,1% az 1998-as 24,9%-hoz képest). Az idősödő társadalomban nem nőtt az idősök aránya.

Várható élettartam a kilépési életkorban

A [3. ábrán](#) felrajzoltuk a 65 éves korban várható élettartam növekedését. Az előző szakaszban viszont azt is bemutattuk, hogy a kilépési életkor nem állandó, az elmúlt negyedszázadban gyorsan emelkedett. Olyannyira, hogy ez akár ellensúlyozhatja is a magasabb életkorokban javuló halandóság hatását. Egy efféle becslés, a mindenkor kilépési életkorban mért várható élettartam kiszámítása elvégezhető, eredményét a [6. ábrán](#) mutatjuk.

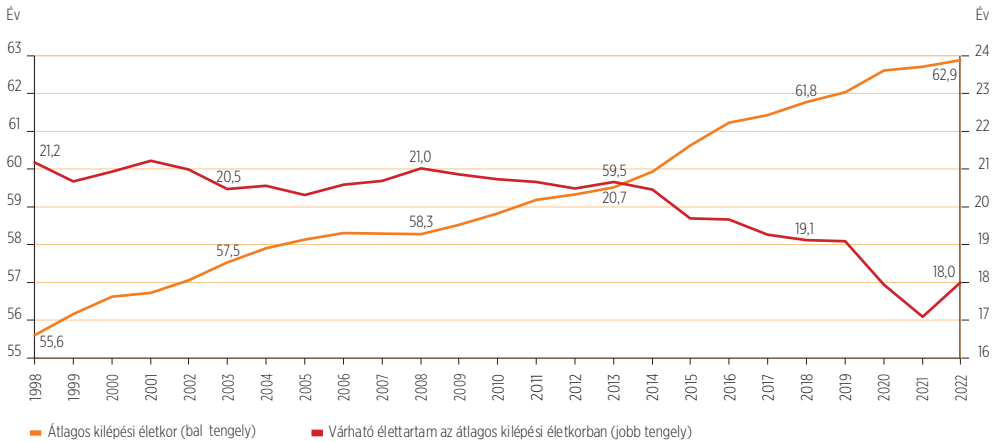
Az ábrán narancssárga vonallal jelöltük a kilépési életkort, ugyanazt, amit a [4. ábrán](#) már mutattunk, csak itt a két nemre együtt. A piros vonal mutatja a kilépési életkorban várható élettartamot, amely az itt vizsgált időszak első 15 évében gyakorlatilag stagnált (a külön az 1998–2013-as időszakra megrajzolt trendvonal lejtése $-0,02$, alig tér el a nullától), 2013 után pedig, az újraindult korhatáremelések és a korhatár alatti kilépési csatornák elrekesztése miatt gyorsan csökkent. 2019-ben több mint két évvel volt rövidebb a munkaerőpiac elhagyásának át-

5. ábra. A 65 évesek és idősebbek, illetve a kilépési életkor felettek aránya a teljes népességben

Forrás: Az OECD munkaerő és népesség statisztikái, illetve az Eurostat demo_pjan táblája, saját számítás.

6. ábra. A munkaerőpiac elhagyásának átlagos életkora és az ebben az életkorban várható élettartam

Forrás: Az OECD munkaerő és népesség statisztikái, illetve az Eurostat demo_mlexpec táblája, saját számítás.

lagos életkorában mért várható élettartam, miközben a 65 éves korban várható élettartam szinte pontosan ugyanennyivel nőtt. A kilépési életkor emelkedése nem pusztán ellensúlyozta a javuló halandóságot, jócskán túl is tett rajta. A COVID-19 járvány 2020–21-ben extrém módon még tovább fokozta ezt a hatást, de ez csak átmeneti, 2022-ben már látszik a visszarendeződés.

Bár a társadalom idősödése már elkezdődött, azok a hatások, amelyeket e folyamatnak szokás tulajdonítani, nem következtek be, egyelőre legalábbis. Az idősebb aktív életkorokban várható élettartam növekedése teljes egészében a munkaerőpiacon csapódott le. A jóléti rendszer bevételeit növelte, nem a kiadásait.

A nyugdíjkorhatár környékén járó korcsoportok iskolai végzettség szerinti összetétele

A kilépési életkor emelkedése természetesen nem független a nyugdíjrendszer változásaitól. Évtizedeken át az irányadó nyugdíjkorhatár a férfiak esetében 60, a nők esetében 55 év volt. Ezt, többszöri halasztás után, 1998-tól kezdődően több lépésben 62 évre

emelték mindkét nem számára egységesen. Az átmeneti időszak a férfiak esetében 2001-ben ért véget (az utolsó 62 év alatti nyugdíjba vonuló férfi évjárat az 1938-as kohorsz volt 1999-ben). A nők esetében az emelés erőteljesebb volt, és hosszabb idő alatt vették be. Esetükben az átmeneti időszak 2009-ben ért véget (az utolsó 62 éves kor alatt nyugdíjba vonuló női kohorsz az 1946-os évjárat volt 2007-ben). A törvényhozás azonban már 2009-ben elfogadott egy új átmeneti időszakot, amely 2014-től 2022-ig tartott, és mindkét nem esetében fokozatosan 65 évre emelte az irányadó nyugdíjkorhatárt. Az első érintettek az 1952-ben születettek voltak, az első, 65 évesen nyugdíjba vonulók az 1957-es születési korosztály tagjai.

A szigorítások azonban nem álltak meg itt. 2011-ben a nyugdíjasok közel 30%-a volt fiatalabb az aktuális irányadó nyugdíjkorhatárnál; ők vették igénybe az ellátások 25%-át. 2012-től azonban fokozatosan kivették az előrehozott nyugdíjat (ami, szemben a sztenderd öregségi nyugdíjjal, életkortól és szolgálati időtől egyaránt függött, és így az irányadó korhatár alatti kilépést tett lehetővé). A rokkantsági rendszert kivették az öregségi nyugdíj rendszeréből, az ellátásokat átalakították, a meglévő jogosultságo-

kat felülvizsgálták, az új jogosultságok megszerzését pedig megszigorították. Megszűnt vagy beszűkült a többi kilépési csatorna, a korengedményes és a korekedvményes nyugdíj, valamint a fegyveres testületek tagjainak szolgálati nyugdíja.

E trenddel csak a speciálisan a nők számára megnyitott új kilépési út megy szembe. A közkeletűen nők-40 nevű nyugdíjazási eljárás kizárólag a szolgálati éveket veszi figyelembe (beleértve egyes nem munkával töltött, de jogszerző időszakokat is). A nők-40 hatása meg is mutatkozik a kilépési életkorban: a korábban gyorsan szűkülő férfi-női kilépési életkorbéli távolság 2011 után újra nőni kezdett (4. ábra).

Az irányadó korhatár emelése, és az alternatív kilépési útvonalak elzárása azonban nem csodaszer. Ha egyik évről a másikra felemelnénk a korhatárt 80 évre, a nyugdíjrendszer összes problémája megoldódna és a járulékokat is le lehetne csökkenteni. A probléma azonban, amit a nyugdíjrendszer kezel, nyilvánvalóan nem oldódna meg. Az idősebbek, egészségi állapotuk miatt és mert a munkaerőpiaci képességeik, tudásuk elavul, újakat pedig már nehezen tudnak megtanulni, mindenképpen kiszorulnának a munkaerőpiacról, akkor is, ha nem mehetnének el nyugdíjba. Oka volt annak, hogy, miként a fentiekben utaltunk is rá, a rendszerváltást követő foglalkoztatási válság legalább részbeni kezeléseként tömegeket engedtek nyugdíjba menekülni (bár a kezdőnyugdíjak jelentősen csökkentek és a már megállapított nyugdíjak is elinflálódtak). A nyugdíjban vagy nyugdíjszerű ellátásban részesülők száma 1990 és 1998 között közel 640 ezer fővel, 25%-kal nőtt. Az akkor nyugdíjazottakat kívül lehetett volna tartani a nyugdíjrendszeren, de ettől még nem lettek volna foglalkoztathatók a gyors szerkezeti átalakulás állapotában levő gazdaságban. Tudásuk, felkészültségük, munkatapasztalatuk egy olyan munkaerőpiachoz kötődött, amely rohamtempóban átalakult. Ha a nyugdíjrendszer nem fogadta volna be őket,

a szociális ellátó rendszer más pontjain jelentkeztek volna.

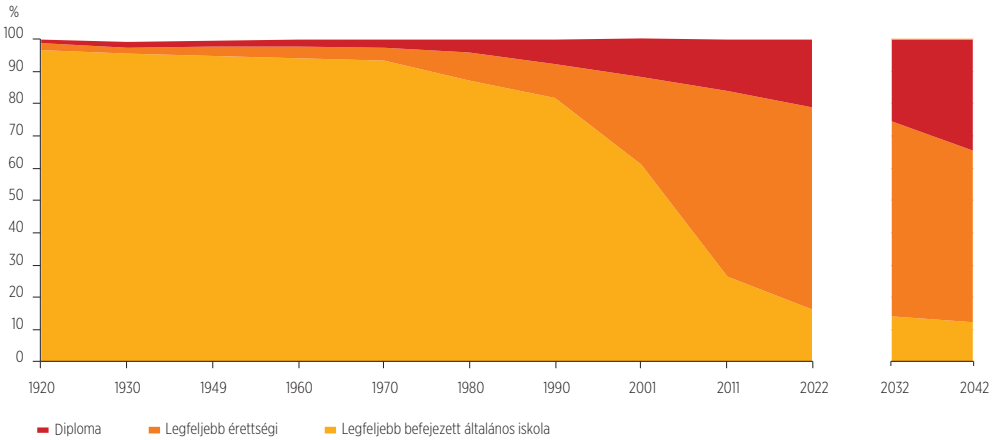
A korhatáremelés tehát önmagában nem tud mindent megoldani, mert nem lehet tetszés szerint felemelni az irányadó nyugdíjkorhatárt. A sikeres korhatáremelési folyamat annak a függvénye, hogy az adott munkaerőpiaci feltételek mellett meddig tarthatók munkában az idősebb munkavállalási korúak. Ha az emelés túl gyors, akkor az idősebb aktív korúak beszorulnak a munkaerőpiac és a nyugdíjrendszer közé. Ha túl lassú, az túlterheli a munkaerőpiacon maradó járulékfizetőket vagy leszorítja a nyugdíjakat.

Elméletileg az, hogy meddig tarthatók munkában az emberek, függ az iskolai végzettségtől. A magasabb iskolai végzettség, a konkrét, az iskolából való kilépéskor használható tudáson felül olyan képességeket ad mint a jobb tájékozódó képesség, az új tudás könnyebb megszerzésének képessége, amelyek megkönnyítik az alkalmazkodást a változó munkaerőpiaci kereslethez. A magasabb iskolai végzettség általában jobb egészségi állapottal is társul, ami szintén kulcsváltó a munkaerőpiaci részvétel magyarázatában.

Az alábbiakban nem nyújtunk teljeskörű magyarázatot a kilépési életkor növekedésére, csupán egymás mellé illesztünk két folyamatot, amelyekről azt gondoljuk, hogy nem függetlenek egymástól. A kilépési életkor fentiekben már vizsgált emelkedése mellé odatesszük a korhatár környékére érő korcsoportok, a mindenkori 55–64 évesek legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlásának idősorát. Nem igazoljuk, hogy utóbbi befolyásolta előbbit, csupán egy sejtést fogalmazunk meg.

A 7. ábra a mindenkori 55–64 évesek legmagasabb iskolai végzettség szerinti összetételét mutatja az elmúlt száz év során, a népszámlálások adatai alapján. Azért használunk ilyen hosszú idősort, hogy demonstráljuk, történelmileg milyen rövid idő alatt történt a változás. A legfeljebb nyolc

7. ábra. A mindenkori 55–64 éves korú népesség legmagasabb iskolai végzettség szerinti összetétele a népszámlásokon, ISCED kódok szerint

Megjegyzés: 2032, 2042: a 2022-ben 45–54 évesek, illetve 35–44 évesek legmagasabb iskolai végzettség szerinti összetétele.

Forrás: KSH (http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_iskolazottsag, illetve a 2022. évi népszámlálás iskolázottsági adatai).

általánost végzettek aránya egészen 1970-ig jóformán változatlan volt az 55–64 évesek között. Sőt, az 1970-es 93%-os arány a következő két népszámlálás során is csak tizenegy százalékponttal csökkent: a rendszerváltáskor a nyugdíjkorhatár környékén lévő évjáratok 82%-ának csupán nyolc általános iskolai végzettsége volt, vagy annyi sem. Ez az arány 2011-re 26%-ra százalékra esett vissza. Az 1947 és 1956 között születetteknek, akiknek egy lényegesen hosszabb munkaerőpiaci jelenléttel kellett számolniuk, egészen más esélyeik voltak a munkaerőpiacon, mint az 1926-1935 között született kohorszoknak, amely két évtizeddel korábban a rendszerváltás foglalkoztatási válságával nézett szembe.

A középiskolai fordulat tehát az 1990-es és a 2011-es népszámlálások között következett be. Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők további visszaszorulása a két legutóbbi népszámlálás között felearányban már a diplomások térnyerésének volt köszönhető. Pontosabb azonban úgy fogalmazni, hogy a fordulat ekkor érte el az időskort. A szóban forgó korosztályok nem az itt tárgyalt időszakban jártak isko-

lába, hanem negyven-ötven évvel korábban. A középiskolai végzettség valamikor az 1950-es, 1960-as években terjedt el. Az akkori nagyléptékű emberi tőkeberuházási program tovább gyűrűző hatásai azonban csak évtizedekkel később tolták feljebb az aktív életszakaszt és az időskort elválasztó határt.

Amennyiben sejtésünk megalapozott, és az iskolai végzettség, illetve az effektív korhatár között valóban van kapcsolat, úgy a közelebbi múltban, az utóbbi két-három évtizedben végbement újabb oktatási fordulat, a felsőfokú iskolai végzettség elterjedése a kilépési életkor további kitolódásával kecsegtet. A 7. ábra jobb oldali paneljén tovább vezettük a 2022-es népszámlálás korcsoportos iskolai végzettségeit. Azok, akik a 2040-es években fognak nyugdíjba vonulni, mára már kiléptek az oktatási rendszerből. Az iskolai végzettség 30 éves kor felett már csak ritkán változik, és bár az iskolázottság szerinti halandóság, illetve kivándorlási hajlandóság eltérései alakítanak egy évjárat iskolai végzettség szerinti összetételén, a fiatalabb korosztályok 2022-ben mért összetétele jó közelítést ad

ahhoz, hogy milyen lesz az 55–64 évesek iskolázottsága a következő évtizedekben.

1990-ben a diplomások aránya mindössze 8% volt az 55–64 évesek körében. 2011-re ez az arány a kétszeresére nőtt, és ha a mai fiatalabbak iskolázottsági összetételét előrevetítjük, 2042-re újra meg fog duplázódni. Az akkori 55-64 éveseknek várhatóan több mint egyharmada lesz diplomás. Jobb egészségi állapotban lesznek és tovább tudnak majd a munkaerőpiacon maradni, mint azok, akik ma vannak ebben az életkorban.

Megjegyezzük, hogy ez az egyszerű előrevetítési módszer kifejezetten konzervatív előrejelzést ad. A bécsi Wittgenstein Centre emberi tőke fejlődési modellje mind 2030-ra, mind 2040-re magasabb diplomás arányt vetít előre, még a legszkeptikusabb forgatókönyv („stalled development,” SSP3) szerint is. Ha a Wittgenstein-előrejelzést használnánk, még optimistábbak lehetnénk a kilépési életkor további emelhetősége kérdésében.

A több diplomástól azt várhatjuk, hogy feljebb fogják húzni az átlagot. Ez azonban nem jelenti azt, hogy mindenki tovább fog tudni a munkaerőpiacon maradni. A legutóbbi népszámlálás azt találta, hogy a 25–34 évesek több mint 14%-a nem jutott tovább a nyolc általánosnál. Ők egész életükben nehézségekkel fognak szembesülni a munkaerőpiacon és hamar ki fognak szorulni onnan. Az a megállapítás, hogy a magyar társadalomnak esélye van rá, hogy miközben idősödik, az idős emberek aránya ne növekedjen, elfedi az idősödéssel kapcsolatos egyenlőtlenségeket.

Az idősödés egyenlőtlenségei

„Negyven az új harminc” írja a bulvársajtó a filmszillagokról. A mondat, az idősödéstől tartókat buzdítva arra utal, hogy míg régen a sztárok harmincéves korban voltak a legvonzóbbak, ma már negyvenévesen is azok lehetnek. Hasonló mondatot a fentiek alapján is megfogalmazhatunk. A 4. ábra szerint 63

az új 56: míg 1998-ban 56 év volt az átlagos kilépési életkor, ma már 63.

A demográfia szakirodalma kölcsönvette e gondolatmenetet és kidolgozta használatának részleteit. A bulvárkifejezés analízise megmutatja, hogy szerepel benne egy jellemző (a fenti példában a vonzerő), egy változatlan paraméter, amihez a változó paramétert hasonlítjuk (a vonzerő régi korprofilja, ami 30 éves korban érte el a csúcst) és egy változó paraméter (a vonzerő korprofilja más években). E fogalmi keretet (angolul *characteristic age*) magyarul talán „jellemző életkor” módszernek lehetne nevezni (lásd Sanderson and Scherbov, 2013). Sanderson és Scherbov a prospektív (előretékintő) élettartam alapján próbálja vizsgálni a demográfiai öregedést. Egy személy kronológiai életkora a születés óta eltelt idő, amelyet általában az évek pontos számában vagy a teljes évek számában mérnek. Populációs szinten a várható élettartammutatók hagyományosan a kronologikus megközelítésre épülnek. Egy (bár közmegegyezésre épülő) szám ugyanakkor önmagában még nem biztos, hogy értelmezhető; hogy mit jelent 60 vagy 65 évesnek lenni, ez ugyanis kontextus-(hely- és idő)függő is lehet. Más egy 65 éves helyzete egy olyan országban, ahol a népesség túlnyomó többsége megéri ezt az életkort, sőt, még további évtizedekre számíthat, és más egy olyan alacsony várható élettartamú társadalomban, ahol kiváltságnak számít betölteni a 65. évet.

Az előretékintő élettartam viszont egy nézőpontváltással azt méri, hogy mennyire idősök az emberek, nem csak születésük időpontjától, hanem a várható élettartamuk meghosszabbodásához viszonyítva is. Másképpen fogalmazva: az idősödés mértékét a szükségletek és képességek figyelembevételével a hátralévő várható élettartam alapján mérjük.

A modell kidolgozását az motiválta, hogy az idősödés folyamata számos efféle összetételre ad lehetőséget, és ezek jól használhatók társadalmak, vagy azokon belül

különböző társadalmi csoportok összehasonlítására, illetve időbeli változások jellemzésére. Egy példa a Sanderson és Scherbov szerzőpárostól: 1960-ban azok a kínaiak, akiknek a még hátralévő élettartama 15 év volt, 54 évesek voltak; 2010-ben viszont a 15-évnnyi hátralévő élettartamú kínaiak már 66 évesek voltak. A bulváros megfogalmazás szerint Kínában 66 lett az új 54 (miközben például Oroszországban nem javult a helyzet és 64 maradt a régi 64). E példában a vizsgált jellemző a várható élettartam; a konstans paraméter az előre megszabott 15 év, amennyinek a még várható élettartamnak lennie kell; a változó paraméter pedig a két említett ország halandósági táblája.

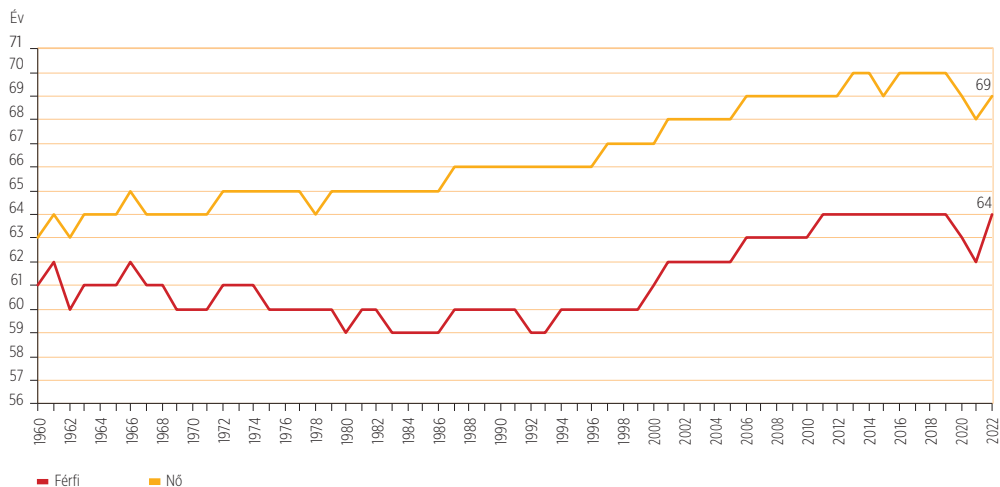
Sanderson és Scherbov számításait követve megvizsgáljuk azt, hogy a magyar férfiak és nőkre milyen átlagos életkorban jellemző az, hogy várhatóan még 15 évet fognak élni (8. ábra).

Az adatok azt mutatják, hogy míg 1960-ban egy 61 éves férfire illetve egy 63 éves nőre volt jellemző, hogy még átlagosan 15 év volt hátra az életükből, 2022-ben a férfiak esetében a 3, a nők esetében pedig a 6 évvel idősebbek mondhatták el ezt magukról.

Hasonlóan tehát a hagyományos születéskor várható élettartam-mutatóhoz, az előretekinthető élettartam esetében is magasabb érték jellemző a nőkre, mint a férfiakra. A 2022-ben 5 évnnyi különbség hat évtizeddel ezelőtt, 1960-ban még csak 2 év volt. Ugyanakkor a kilencvenes években 7 évre nőtt a férfiak és a nők közötti eltérés. Míg a nőkre a vizsgált időszakban lassú növekedés volt jellemző, addig a férfiaknál a nyolcvanas években csökkenés következett be a prospektív élettartamban, s csak az ezredfordulónál sikerült elérni újra az 1960-as értéket. Az is látható, hogy a COVID-19 járvány 2020-ban és 2021-ben mindkét nem esetében éreztette hatását, de a visszaesés csak ideiglenes volt, 2022-ben ismét emelkedtek az értékek.

Éfféle életkorkontúrokat más jellemzők alapján is meg lehet rajzolni. Az egyéni idősödés elkerülhetetlenül az egészségi állapot romlásával jár, ami egyre nagyobb mértékben akadályozza az emberek mindennapos tevékenységét. E folyamatot különböző mérőszámokkal lehet jellemezni, legegyszerűbben egy háromfokú szubjektív skálával, amelyen a megkérdezettek elhelyezik magukat aszerint, hogy egészségi

8. ábra. Előretekinthető élettartam 1960–2022 között Magyarországon, nemek szerint

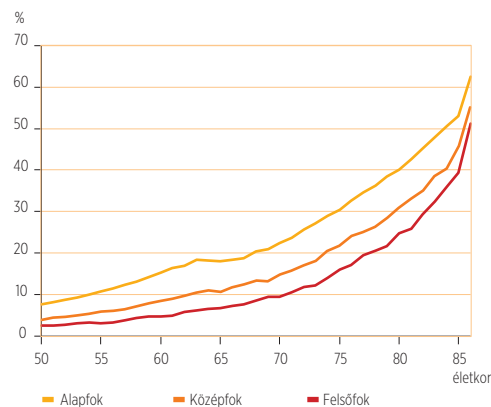

Forrás: Eurostat demo_pjan tábla, saját számítás.

állapotuk egyáltalán nem, vagy részben, vagy súlyosan korlátozza őket a mindennapi tevékenységekben. Bár az egészségi állapot romlása egyéni folyamat, társadalmi jellemzők, például az iskolázottság jelentősen befolyásolják, hogy valaki hány éves korban éri el az egyes állomásokat. A 9. ábrán azt mutatjuk, hogy átlagosan hány éves korban lépnek át a különböző iskolai végzettségű emberek egyes küszöbértékeket a súlyos korlátozottság gyakorisága szerint. Például a 10%-os küszöböt („hány százalék mondja azt az adott iskolai végzettségűek közül, hogy egészségi állapota súlyosan korlátozza a mindennapokban?”) az alapfokú végzettségűek 55 évesen érik el, a diplomások viszont csak 16 évvel idősebben, 71 éves korban. Bár a különbség az életkorral csökken, még a 20%-os küszöb elérésénél is tíz évnyi a korkülönbség (rendre 68 és 78 év).

Az iskolai végzettség hatása azért sem elhanyagolható, mert a szubjektív egészségi állapot mellett a halandósággal is erős összefüggést mutat. Az IHME-CHAIN munkacsoport (2024) szisztematikus áttekintésében és metaanalízisében olyan tanulmányokat értékelt, amelyek a felnőttkori összhalálozás és az iskolai végzettség közötti kapcsolatot becsülték. Az 1980–2023 közötti, 59 országra vonatkozó tanulmányokat összegezve számszerűsítették az iskolai végzettség halandósággal való kapcsolatát. Az eredmények szerint a magasabb iskolai végzettség alacsonyabb felnőttkori halandósággal jár együtt, nemtől, életkortól, más szociodemográfiai háttérváltozóktól, illetve a vizsgált időszakától függetlenül.

9. ábra. Egészségi állapotuk miatt napi életvitelükben súlyosan korlátozottak aránya életkor szerint, 2022

Forrás: KSH, Népszámlálás 2022, saját számítás.

Összességében minden egyes plusz egy év iskolai végzettséggel átlagosan 1,9%-kal csökken a halálozási kockázat. Ez azt jelenti, hogy a 0 év iskolázottsághoz képest 6 évnyi iskola 13,1%-os csökkenéssel járt a teljes halálozási kockázatban, ha az életkort, a nemet és a családi állapotot is figyelembe vesszük. Ez az érték 12 év után 24,5%-ra, 18 év oktatás után pedig 34,3%-ra emelkedett. Az alacsonyabb iskolai végzettséggel járó egészségügyi kockázatok a dohányzáshoz és a túlzott alkoholfogyasztáshoz kapcsolódó kockázatokhoz hasonlíthatók a szerzők észrevétele szerint.

Az oktatási expanzióra alapozva azt mondhatjuk tehát, hogy az iskolai végzettségi szint átlagos növekedése miatt mind a morbiditási, mind a mortalitási mutatók javulása várható.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- BIHME-CHAIN Collaborators. (2024) *Effects of education on adult mortality: a global systematic review and meta-analysis*. Lancet Public Health 2024; published online Jan 23. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(23\)00306-7](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(23)00306-7).
- Latulippe, D. (1996). *Effective Retirement Age and the Duration of Retirement in the Industrial Countries between 1950 and 1990*. ILO Issues in Social Protection Discussion Papers 2.
- Sanderson, W. C., and Scherbov, S. (2013). The Characteristics Approach to the Measurement of Population Aging. *Population and Development Review*, 39(4), 673–685.
- Wettstein, M., Park, R., Kornadt, A., Wurm, S., Ram, N., and Gerstorf, D. (2024). Postponing old age: Evidence for historical change toward a later perceived onset of old age. *Psychology and Aging*, 9(5), 526–541. <https://doi.org/10.1037/pag0000812>

